

Michał Łukaszczyk

naukowiec niezależny

ORCID [0000-0003-3321-039X](https://orcid.org/0000-0003-3321-039X)

Kanony dyscyplinarne Soboru Nicejskiego (8. i 19.) w polemice Hieronima z lucyferianami w dziele *Altercatio luciferiani et orthodoxi*

Abstrakt: Artykuł jest próbą odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób postanowienia Soboru Nicejskiego przyczyniły się do polemiki z poglądami głoszonymi przez lucyferian. W celu zbadania podjętego zagadnienia konieczne jest przeprowadzenie studium historyczno-krytycznego omawiającego spory wokół arianizmu w IV wieku. Tekst analizuje poglądy Lucyfera w tym zakresie, a następnie przedstawia kontrargumentację Hieronima. Strydończyk skupia się na wykazaniu błędów lucyferian, a najważniejszym argumentem autora *Altercatio* jest odwołanie się do kanonów dyscyplinarnych Soboru Nicejskiego.

Słowa kluczowe: Hieronim ze Strydonu, Sobór Nicejski, lucyferianie, arianizm, synod w Rimini (359)

Sobór Nicejski definitywnie nie zamknął dyskusji na temat poglądów Ariusza. W artykule podejmuję zagadnienie, w jaki sposób arianizm ewaluował i miał wpływ na poglądy Lucyfera, który chcąc bronić prawowiernej nauki Kościoła przed Ariuszem, sam błędnie rozumiał kanony Soboru Nicejskiego. Jego działania zaowocowały powstaniem lucyferianizmu.

W *Altercatio luciferiani et orthodoxi* Hieronim ze Strydonu opisuje przyczynę sporu¹. Utwór jest wynikiem kontynuacji polemiki o postanowienia Soboru Nicejskiego. Pełni ważną rolę w kontekście walki z następstwami arianizmu przede wszystkim na Zachodzie, ale również, ze względu na schizmę antiocheńską, na Wschodzie.

¹ Na temat datacji utworu, por. Canellis 2001, 155–94.

Trzeba też zaznaczyć, że dużą rolę w napisaniu utworu przez Hieronima odegrało rozprzestrzenianie się arianizmu zarówno na Wschodzie, jak i na Zachodzie.

1. Rozprzestrzenianie się herezji ariańskiej

Po Soborze Nicejskim tylko pozornie odzyskano spokój w imperium spowodowany doktrynalnym zamieszczeniem (por. Boularand 1972, 2:235–48). Bardzo szybko niektórzy biskupi wycofali swoje podpisy uznające *Credo* przyjęte na soborze. Zrobili tak Euzebiusz z Nikomedii, Teognis z Nicei i Maris z Chalcedonu². Za ten czyn dwóch pierwszych zostało zesłanych na wygnanie przez cesarza. Jednak polityka cesarza Konstantyna była niejednoznaczna. Wkrótce zostali przywróceni na swoje stolice biskupie. Po synodzie w Antiochii w 330 roku³, imperator potwierdził zesłanie obrońcy *Credo Nicejskiego* Eustacjusza z Antiochii, do którego doprowadzili zwolennicy Ariusza, w tym Euzebiusz z Nikomedii, Teognis z Nicei oraz Euzebiusz z Cezarei (por. Palanque, Bardy i De Labriolle 1936, 278). Podobny los spotkał Marcelego z Ancyry na podstawie oskarżeń o sabelianizm (por. Palanque, Bardy i De Labriolle 1936, 279). Następnie cesarz zgodził się na odwołanie z wygnania Ariusza, co więcej, zwołał synod do Tyru (335 r.), na którym Euzebiusz z Nikomedii, Teognis z Nicei, Euzebiusz z Cezarei, Walens z Mursy i Ursacjusz z Singidunum oskarżyli Atanazego o herezję (por. Meslin 1967, 72). Wobec takiego obrotu spraw Atanazy prosił o audiencję u cesarza w Konstantynopolu, ale oprócz Konstantyna pojawili się na niej Euzebiusz z Nikomedii, Euzebiusz z Cezarei, Walens z Mursy i Ursacjusz z Singidunum i dwóch innych biskupów wrogo nastawionych do biskupa Aleksandrii. Wkrótce został on zesłany na wygnanie do Trewiru. Jeszcze w tym samym roku umiera Ariusz w drodze na

² Dwóch pierwszych wymienia Hieronim w swoim *Altercatio*, trzeci nie występuje w pismach Hieronima (por. Hieronymus Stridonensis, *Alterc.* 20; Palanque, Bardy i De Labriolle 1936, 94–95).

³ Data synodu jest bardzo kontrowersyjna. Wymienia się różne daty (326, 330, 331, 338). Por. Hess 1958, 149.

synod, który miał go zrehabilitować (por. Leroy-Molinghem 1968, 105–11). Na tym kontrowersja ariańska się nie kończy⁴.

Dla zrozumienia poglądów Lucyfera istotne jest prześledzenie wydarzeń, które miały miejsce w drugiej połowie IV wieku. Najistotniejszym z nich wydaje się być synod w Rimini (łac. Ariminum) w 359 roku. Okoliczności zwołania synodu w Rimini nie są jasne. W zimie roku 353 papież Liberiusz prosił cesarza o zwołanie synodu dla Zachodu do Akwilei. Imperator domagał się jednak najpierw potępienia Atanazego przez wszystkich biskupów. Synod ostatecznie odbył się w Mediolanie w 355 roku. Ponownie zażądano na nim potępienia Atanazego, a nieposłusznych skazano na wygnanie. Rok później wygnany został choćby Hilary z Poitiers, który próbował zapobiec działaniom arian w Galii (por. Hieronimus Stridonensis, *Chron.* 239–40). Pewne jest, że papież Liberiusz broniący dotąd z niezwykłym oddaniem *Credo Nicejskiego* został skazany w roku 356 na wygnanie do Tracji. Dwa lata później uległ on cesarzowi i podpisał trzecią formułę z Sirmium, która, ogólnie rzecz ujmując, pomijała określenie współistotności (por. Sozomenus, *HE* 4.15). Po potępieniu Atanazego mógł on na mocy cesarskiej decyzji powrócić do Rzymu (por. Hilarius Pictaviensis, *Frag. hist.* 6.5–6). Z uwagi na swoją dwuznaczną postawę i uległość wobec cesarza nie zdołał odzyskać szacunku w Kościele.

Zwołany synod w Rimini w maju 359 roku miał za zadanie doprowadzić do zgody w Kościele. Chodziło o pogodzenie biskupów podzielonych na różne frakcje. Został zwołany przez cesarza Konstancjusza (por. Socrates, *HE* 3.5–6.9; Sozomenus, *HE* 5.13). Według świadków synod rozpoczął się propozycją ze strony Ursacjusza, Walensa, Herminiusza, Auksencjusza, Demofila i Gajusza, którzy zaproponowali, aby unieważnić przyjęte wyznanie wiary, a przyjmując nowe (por. Socrates, *HE* 2.37; Athanasius Alexandrinus, *De synodis* 8). Był to sprytnie opracowany plan polegający na przyjęciu ariańskiego wyznania wiary, który opracowali wcześniej. Chodziło o czwartą formułę przyjętą wcześniej w tymże samym 359 roku na synodzie w Sirmium. Brzmiała ona następująco: „Wierzymy w jednego jedyne i prawdziwego Boga, Ojca wszechmogącego, Stwórcę

⁴ Więcej na ten temat, por. Gliściński 1992.

i sprawcę wszystkich rzeczy. I w jednego jednorodzonego Syna Bożego, który przed wszystkimi wiekami, przed wszelkim początkiem, przed pojawieniem się czasu i przed wszelką istotą, którą możemy poznać, został niecierpiętliwie zrodzony z Boga. Przez niego zostały ukształtowane wieki i wszystko, co się stało. On jest [...] podobny do Ojca, który Go zrodził, jak mówią Pisma” (Athanasius Alexandrinus, *De syn.* 8.4–7; Socrates, *HE* 2.37; tekst polski cyt. za: *Acta Syn.*, 1.226). Formuła ta nie używała stwierdzenia „współistotny” (ὁμοούσιος) oraz nie wspominała o „istocie” (οὐσία). Relację Syna do Ojca wyrażała terminem „podobny” (ὅμοιος). Oportuniści przekonywali, że właśnie taką formę zaaprobował sam cesarz, a synod miał być wyrazem bezwzględnego poparcia dla jego poglądów (por. Sozomenus, *HE* 4.18).

Uczestnicy synodu szybko odkryli podstęp i zaproponowali, aby arianizm włączyć do grona herezji. Ursacjusz, Walens i ich towarzysze odmówili (por. Athanasius Alexandrinus, *De syn.* 9). Pomimo tego wydarzenia synod potępił wymienionych biskupów i wyraźnie opowiedział się za nauką Soboru Nicejskiego (por. Hilarius Pictaviensis, *Frag. hist.* 5–6). Ponadto biskupi zgromadzeni na synodzie ogłosili trzynaście anatem przeciwko arianom oraz napisali list do cesarza, w którym powoływali się na zasługi jego zmarłego ojca w pielęgnowaniu ortodoksji w Kościele (por. Hilarius Pictaviensis, *Frag. hist.* 8.1).

Kolejnym krokiem było wysłanie poselstwa do cesarza w celu przekazania mu dokumentów synodu i listu podpisanego przez obradujących biskupów. Gdy jednak poselstwo dotarło na miejsce, okazało się, że Konstancjusz jest zajęty prowadzoną wojną z Persami. Jednocześnie była to zręczna wymówka, gdyż Ursacjusz i Walens uprzedzili poselstwo składające się z 20 biskupów i złożyli skargę na synod (por. Socrates, *HE* 2.37). Gdy część biskupów zgromadzonych w Rimini oczekiwała na powrót cesarza z wojny, Ursacjusz i Walens działali dalej. Udali się do Tracji, do miasta Nike. Tam sami zorganizowali sesję synodalną oraz przełożyli na język grecki odczytaną w Rimini formułę wyznania wiary. Wybór miasta był nieprzypadkowy; wspomniani biskupi próbowali wykorzystać zbieżność nazwy z miejscem przeprowadzenia pierwszego soboru (por. Ayres 2006, 161) i nakłonić ludzi do przyjęcia odczytanej

przez nich formuły wyznania wiary (por. Socrates, *HE* 2.37). Kolejnym krokiem było wysłanie tego wyznania wiary do biskupów na Wschodzie (por. Sozomenus, *HE* 4.19). Była to tzw. czwarta formuła, uchwalona już wcześniej w Sirmium (359), do tej pory nieznaną w języku greckim. Tekst sprawiał wrażenie, że omawiana formuła została już przyjęta na Zachodzie. Poza wspomnianymi już zanegowaniem terminów *ὁμοούσιος* oraz *οὐσία*, formuła wyrażała pogląd, że Syn jest podobny do Ojca (*ὅμοιος τῷ Πατρί*) oraz nie wspominała nic o soborze w Nicei (por. Theodoretus, *HE* 2.21). Następnie, po osiągnięciu zamierzonego celu, autorzy formuły, Ursacjusz i Walens, udali się w drogę powrotną do Rimini, aby tam nakłonić biskupów do przyjęcia ariańskiej koncepcji w relacji Syna do Ojca. Ostatecznie biskupi mało wyćwiczeni w subtelnosciach teologicznych zaakceptowali tekst, który w rzeczywistości był ariańskim wyznaniem wiary (por. Socrates, *HE* 2.37). Wielką rolę w podpisaniu *de facto* ariańskiego wyznania wiary w Rimini odegrali biskupi: Walens i Ursacjusz (por. Ayres 2006, 161). Byli oni w rzeczywistości arianami skrzętnie ukrywającymi swoją wiarę i deklarującymi się jako prawowierni. Niemalą rolę odegrała również presja cesarza Konstancjusza (por. Hefele 1907, 954–55).

We wrześniu 359 roku zebrał się inny synod w Seleucji Izauryjskiej. Było na nim obecnych 160 biskupów, którzy podzielili się na dwa stronnictwa. Pierwszemu przewodniczył Akacjusz, za którym opowiedziało się 30 biskupów. Odrzucali oni nicejskie Wyznanie Wiary i twierdzili, że należy ułożyć nowe. Drugiemu ugrupowaniu przewodniczył Jerzy z Laodycei. Jego zwolennicy przyjmowali postanowienia Soboru w Nicei, odrzucając jednak termin *ὁμοούσιος* (por. Socrates, *HE* 2.39). Oba stronnictwa dążyły do przeforsowania własnych wyznań wiary, które w większym lub mniejszym stopniu odchodziły od postanowień Soboru Nicejskiego. Zwolennicy Jerzego podpisali formułę antiocheńską z 341 roku (por. Socrates, *HE* 2.39), a zgromadzeni przy Akacjuszu oficjalnie ogłosili czwartą formułę z Sirmium z pominięciem zwrotu: *Syna zrodzonego z Ojca przed wszystkimi wiekami* (por. Socrates, *HE* 2.40). W rzeczywistości oznaczało to stanięcie po stronie arian. Ostatecznie zgromadzeni na synodzie w Seleucji nie doszli do zgody. W podsumowaniu obrad synodu Atanazy podkreślił, że uczestnicy tak bronili herezji,

aż sami między sobą się podzielili (por. Athanasius Alexandrinus, *De syn.* 12).

Już w 360 roku ogłoszono w Konstantynopolu ariańskie wyznanie wiary. Zaakceptowano też wyznanie wiary odczytane podczas pierwszej sesji na synodzie w Rimini (była to czwarta formuła z Sirmium), dokonując pewnych zmian. W mieście Konstantyna dodano jeszcze klauzulę zakazującą używania pojęć „istota” i „hipostaza” w odniesieniu do Boga. Formułę rozesłano do powszechnej akceptacji przez biskupów (por. Socrates, *HE* 2.41). Podsumowując dotychczasowe rozważania, należy zauważyć, że większość biskupów na Zachodzie nie była zwolennikami arianizmu pomimo podpisania formuły ariańskiej. Biskupi uczynili to pod presją, będąc w rzeczywistości zwolennikami nicejskiego Wyznania Wiary. Na Wschodzie też nie było jednomyślności, a wkrótce arianizm stracił swojego największego zwolennika. 3 listopada 361 roku zmarł cesarz Konstancusz, a jego następca Julian Apostata odrzucił chrześcijaństwo⁵.

W 361 roku odbył się jeszcze jeden synod, tym razem w Paryżu. Przewodniczył mu Hilary, biskup Poitiers. Potępiono na nim wyznanie wiary podpisane przez biskupów w Rimini. Wyrażono również dezaprobatę w stosunku do wyznania wiary ogłoszonego w Konstantynopolu i jednoznacznie potwierdzono nicejskie Wyznanie Wiary. Potwierdzono wyrażenie *współistotny* (ὁμοούσιος, łac. *consubstantialis*), na określenie pochodzenia Syna z Boga Ojca, a także określono, że Syn jest jedną istotą (οὐσία) lub substancją (*substantia*) z Bogiem Ojcem, nie jest stworzony ani adoptowany (*ne creatura aut adoptio aut appellatio*). Jest Bogiem z Boga (*ex Deo Deus*) jako Syn z Ojca (*ex Patre Filius*). Syn jest też podobny do Ojca (*Filius similis est ad Deum Patrem*) (por. Hilarius Pictaviensis, *Frag. hist.* 9.1–3). Ponadto synod ekskomunikował Auksencjusza, Ursacjusza, Walensa, Gajusa, Megazjusza oraz Justyna, odpowiedzialnych za wprowadzenie w błąd biskupów oraz trwanie przy ariańskim wyznaniu wiary.

W 362 r. odbył się synod w Aleksandrii, na którym zabrakło biskupa z Cagliari. Choć decyzje synodu były bardzo pojednawcze, Lucyfer odrzucił jego postanowienia ze względu na umiarkowaną

⁵ Więcej na ten temat, por. Degórski 2025, 63–92.

politykę wobec arian. Na synodzie postanowiono, że arianie, którzy wyrzekli się herezji i odbyli pokutę, mogli zostać przyjęci ponownie na łono Kościoła katolickiego, jednak nie mogli pełnić funkcji kościelnych. Natomiast biskupi sympatyzujący lub w przeszłości popierający arian zachowali swoje funkcje po wcześniejszym odrzuceniu arianizmu.

2. Poglądy Lucyfera i polemika Hieronima

Przeciwno takiemu porządkowi wystąpił Lucyfer, który odrzucił postanowienia synodu, dostarczone mu przez jego przyjaciela Euzebiusza z Vercelli i oświadczył, że nie będzie utrzymywał komunii ani z Euzebiuszem, ani z nikim, kto zaakceptował postanowienia synodu. W ten sposób Lucyfer w znaczny sposób utrudniał działalność wspomnianemu Euzebiuszowi oraz Hilaremu z Poitiers. Na skutek swoich poglądów biskup z Cagliari stał się przeciwnikiem samego Atanazego, którego niezachwianie bronił przez całe swoje życie (por. Canellis 2012, 155–71). Pomimo sprzecznych rozporządzeń synodów kontrowersje trwały nadal. Zakończył je dopiero Sobór w Konstantynopolu (381)⁶.

2.1 Przyczyna sporu

Poglądy Lucyfera znacząco różniły się od postanowień synodu w Aleksandrii, uznawanych przez Kościół na Zachodzie, w dwóch kwestiach dyscyplinarnych. Lucyferianie nauczali, że biskupi skazani herezją Ariusza powinni, po odbyciu pokuty, zostać przeniesieni do stanu świeckiego. Ich wątpliwości dotyczyły zwłaszcza biskupów zgromadzonych na synodzie w Rimini (359 r.). W przypadku świeckich, którzy przyjęli chrzest udzielony przez ariańskich lub arianizujących biskupów, wystarczy, aby odbyli pokutę i zostali przyjęci do Kościoła przez nałożenie rąk. Ponowny chrzest nie był jednak wymagany⁷. W tym miejscu w gronie lucyferian nastąpił podział. O obu stronnictwach pisze w swoim dziele Hieronim.

⁶ Więcej na ten temat, por. Degórski 2001, 227–35.

⁷ O dyskusji na temat chrztu w kościele starożytnym, por. Hall 1982, 796–98.

Hilarianie, zwolennicy diakona Hilarego, zgadzali się z lucyferianami, co do sposobu traktowania biskupów, ale nauczali, że konieczny jest powtórny chrzest świeckich, ponieważ sakrament udzielony przez heretyków jest nieważny. Poglądy głoszone przez lucyferian były dla Hieronima zupełnie pozbawione logiki (por. Kelly 1975, 62–64). W pierwszej części *Altercatio* (por. Hieronymus Stridonensis, *Alterc.* 2–14) postuluje, aby biskupi i świeccy byli traktowani w ten sam sposób. Autor polemiki używa swojego talentu oratorskiego, aby pogodzić zwaśnione strony. Zwraca uwagę na położenie biskupów zgromadzonych na synodzie w Rimini, którzy zostali oszukani. W ten sposób próbuje tłumaczyć ich postawę wobec lucyferian, wysuwających oskarżenie, że biskupi zgromadzeni na synodzie popełnili grzech apostazji. Według lucyferian biskupi ci skalali się herezją Ariusza podpisując ariańskie wyznanie wiary. Mogli być dopuszczeni do komunii po wcześniejszym odbyciu pokuty. Było to równoznaczne z utratą zajmowanych przez nich stanowisk kościelnych. Podział, który stworzyli lucyferianie, a dotyczący różnego traktowania biskupów i świeckich, jest mocno powielany w pierwszej części debaty. Hieronim domaga się równego traktowania obu stron. W drugiej części dzieła (por. Hieronymus Stridonensis, *Alterc.* 14–27) argumentuje, aby biskupi zgromadzeni na synodzie w Rimini zostali ponownie włączeni do Kościoła, ponieważ jego zdaniem to nie oni naprawdę zawiedli, a zostali umiejętnie wykorzystani, a następnie pozbawieni możliwości obrony. Ta część, bardziej historyczna niż pierwsza, pokazuje przebieg synodu oraz argumenty, które stawia Strydończyk w obronie biskupów obradujących na temat ortodoksyjnego wyznania wiary.

2.2 Argumentacja Hieronima

Argumentacja Hieronima skupia się na wykazaniu błędów w dwóch omawianych wcześniej kontrowersjach. Aby ostatecznie dowieść własnych racji, odwołuje się do kanonów Soboru Nicejskiego. Autor *Altercatio* powołuje się na kanony soborowe, uznając opartą na nich argumentację za ostateczną. Przywołuje dwa kanony, które wykorzystuje do wyjaśnienia obecnych wątpliwości stworzonych przez lucyferian.

Kanon dyscyplinarne Soboru Nicejskiego, do którego odwołuje się Strydończyk, brzmi następująco. Kanon 8. brzmi następująco: „W sprawie tych, którzy nazywają samych siebie «katharoi⁸», [to znaczy «czystymi»], święty i wielki sobór postanowił, że jeśli chcą powrócić do powszechnego i apostołskiego Kościoła, muszą otrzymać nałożenie rąk, a będą mogli pozostać w gronie duchownych. Konieczne jest jednak, przede wszystkim, aby oni przyobiecali na piśmie, że zgadzają się i będą posłuszni nauczaniu Kościoła powszechnego. Następnie, że pozostaną we wspólnocie z tymi, którzy dwa razy zawarli małżeństwo oraz z tymi, którzy upadli w czasie prześladowań, a którym został wyznaczony czas na odbycie pokuty i stosowna pora, aby uznali swe posłuszeństwo we wszystkim nauczaniu powszechnego i apostołskiego Kościoła. Więc jeżeli w niektórych wioskach i miastach znajdują się duchowni tylko z ich grupy, należy ich pozostawić w gronie duchowieństwa i na dotychczasowym stanowisku. Gdy zaś przybędzie któryś z «czystych» tam, gdzie jest już biskup kościoła katolickiego lub prezbiter, to jest oczywiste, że biskup tego kościoła zachowa swe biskupie stanowisko, zaś ten, którego nazwali biskupem owi nazywający siebie «czystymi», będzie miał prawo do godności prezbitera, chyba, że biskup uzna za właściwe zostawić mu jego godność. Jeśli zaś nie będzie tego chciał, niech da mu miejsce chorepiskopa⁹ albo prezbitera, aby było wiadomo, że nadal rzeczywiście należy do kleru, lecz aby nie było dwóch biskupów w jednym mieście” (*DSP*, 33–35).

Kanon 19. odnosi się do tych, którzy odeszli od Pawła z Samosaty: „Przyjęto zasadę, żeby zawsze chrzcic na nowo zwolenników Pawła z Samosaty, jeśli wracają na łono kościoła katolickiego. Gdyby któryś z nich był poprzednio członkiem duchowieństwa, a okazał się uczciwy i bez zarzutu, niech zostanie ochrzczony, a biskup kościoła katolickiego niech mu udzieli „nałożenia rąk”. Jeśli zaś badanie wykaże, że jest niegodny, należy go złożyć z urzędu.

⁸ Chodzi tutaj o Nowacjan, Donatystów czy Montanistów, którzy nazywali siebie czystymi, aby oddzielić się od tych chrześcijan, którzy zawarli drugie małżeństwo, po śmierci pierwszego współmałżonka, albo załamali się podczas prześladowań.

⁹ Dosłownie pojęcie to oznacza „biskupa wiejskiego”, który stał na czele Kościoła w odległych częściach metropolii lub podlegał biskupowi miasta.

Podobnie należy postępować w przypadku diakonis i przestrzegać niniejszego polecenia względem wszystkich duchownych znajdujących się w wykazie Kościoła. Odnosnie do diakonis, które są w tym samym położeniu, przypominamy, że ponieważ nie miały nałożenia rąk, z całą pewnością muszą być zaliczone do stanu świeckiego” (*DSP*, 45).

Hieronim odwołuje się do przytoczonych wyżej kanonów i w ten sposób kwestionuje podejście lucyferian do zwolenników arianizmu (por. Canellis 1997a, 289–94; Canellis 1997b, 247–88). Sobór wypowiedział się na temat „czystych” oraz Pawła z Samosaty. Hieronim w swoim dziele odnosi kanon 8 zwłaszcza do Nowacjana i jego zwolenników, chociaż Sobór Nicejski nie wymienia jego imienia¹⁰. Osąd soboru wobec podanych błędnowierców jest miarodajny – przez analogię – także wobec kwestii lucyferian. Należy dodać, że przypadek lucyferian pozostawał szczególnie kontrowersyjny, ponieważ chcieli oni za wszelką cenę bronić postanowień Soboru Nicejskiego przed arianami, a sami wystąpili przeciw jego uchwałom. Hieronim wykazuje im teologiczne błędy i brak zgodności z kanonami Soboru Nicejskiego. Autor *Altercatio* tak uzasadnia swoje racje: „Sobór Nicejski, o którym niedawno wspominaliśmy, przyjął także wszystkich heretyków z wyjątkiem uczniów Pawła z Samosaty¹¹ i, co ważniejsze, zachowuje dla biskupa Nowacjan, jeśli się nawróci, jego stopień kapłaństwa¹². Taka decyzja jest sprzeczna zarówno z Lucyferem, jak i Hilarym¹³, biorąc pod uwagę, że ten człowiek jest za-

¹⁰ Jest to spowodowane pewnymi uogólnieniami występującymi na Zachodzie. Zarówno Rufin z Akwilei jak i Hieronima przypadek „czystych (*katharoi*)” odnoszą tylko do Nowacjana i jego zwolenników.

¹¹ Paweł z Samosaty, biskup Antiochii (III w.). Uważał on, że Jezus Chrystus był tylko zwykłym człowiekiem, na którym spoczęła moc Boga podczas chrztu w Jordanie. Od tej chwili Syn Boży istnieje jako Osoba Boża. Chrystus jest zatem tylko osobą ludzką, na którym spoczęła bezosobowa moc Boga i stała się osobową w chwili chrztu (por. Theodoretus, *Haer. fab.* 8; Hefele 1907, 195–206).

¹² Są to kanony 8 i 19 Soboru Nicejskiego. Różnice w traktowaniu uczniów Pawła i Nowacjana należy wytłumaczyć faktem, że Paweł odrzucił boskość Chrystusa, a Nowacjanie podnosili problemy dyscyplinarne uważając, że Kościół, który przyjął *lapsi*, został skażony (por. Hefele 1907, 185–87).

¹³ Chodzi o Hilarego diakona, którego Hieronim wielokrotnie już w tym tekście wspominał.

równy duchownym, jak i ochrzczonym¹⁴ (Hieronimus Stridonensis, *Alterc. 27*; tłum. własne). Rozstrzygnięcia soboru stanowią dla Hieronima koronny dowód na nieprawdziwość poglądów zwolenników biskupa z Cagliari.

Dzieło Mistrza z Betlejem jest więc dowodem na to, jak postanowienia Soboru Nicejskiego były miarodajne, jak ich przestrzegano w Kościele i w jaki sposób wpływały na rozstrzygnięcia problemów, które pojawiały się w Kościele. Polemika Hieronima, który jako główny powód odrzucenia poglądów lucyferian podaje niezgodność ich praktyki z kanonami soborowymi dobitnie dowodzi miarodajności orzeczeń nie tylko teologicznych, ale i dyscyplinarnych Kościoła. One wszystkie tworzą istotną część jego tradycji.

W dziele *Altercatio luciferiani et orthodoxi* nie brakuje również bezpośredniego odniesienia do arian. Warto w tym miejscu wrócić do historii sporów z arianizmem, ponieważ zwłaszcza pojedyncze decyzje synodu w Aleksandrii (362) wobec arian spotkały się z gwałtowną reakcją Lucyfera. Mnich z Betlejem jest świadomy tej sytuacji, dlatego mocno piętnuje arian, ale i próbuje zachęcić lucyferian do pojednania z Kościołem. To dwuznaczne stanowisko jest bardzo widoczne w omawianym dziele. Ze wszystkich herezji najgroźniejsza jest dla Strydończyka herezja arianizmu: „Ale arianin nie ma innej wiary niż ta – zamknijcie uszy, moi słuchacze, abyście nie zostali skalani słowami tak rażąco bezbożnymi! – że tylko Ojciec jest samym Bogiem, Jezus Chrystus, nasz Zbawiciel, jest stworzeniem¹⁵, a Duch Święty sługą obu¹⁶” (Hieronimus Stridonensis, *Alterc. 9*; tłum. własne). Mnich z Betlejem wymienia ją w spisie herezji obecnym w dziele aż czterokrotnie. Zostaje ona określona jako źródło i przyczyna wszelkiego zła (por. Hieronimus Stridonensis, *Alterc. 20*)¹⁷. W walce z tą herezją Hieronim jest nieprzejednany.

¹⁴ Biskup Nowacjan jest zarówno ochrzczony (spełnia warunki założone przez lucyferian), jak i duchownym (nie spełnia warunków stawianych przez lucyferian).

¹⁵ Arianie twierdzili, że Jezus Chrystus był stworzeniem (został stworzony z niczego). Przez Niego Bóg dał istnienie wszystkim innym stworzeniom.

¹⁶ Macedonianie utrzymywali, że Duch Święty nie jest Bogiem, a zatem musiał być stworzeniem, stąd określenie Hieronima i nazwanie Trzeciej Osoby Trójcy Świętej Sługą Bożym. Często w historii byli nazywani duchoburcami.

¹⁷ Jest to ironiczne nawiązanie do Wergiliusza (por. Vergilius, *Aen.* 11.361).

Na tym tle poglądy Lucyfera jawią się jako mniejsze od arianizmu zło – odejście od ortodoksji, któremu można zaradzić. Mimo ironii widocznej w dziele na każdym kroku, Mnich z Betlejem dość łagodnie podchodzi do lucyferian. Lucyfer zostaje nazwany dobrym pasterzem (por. Hieronimus Stridonensis, *Alterc.* 20): „Sam był dobrym pasterzem (por. J 10,11–18), ale pozostawił dzikim zwierzętom ogromny łup. Pomijam to, co niektórzy oszczerzy uważają za fakty dostatecznie uzasadnione: takie jak to, że postępował w ten sposób z miłości do chwały i pragnienia przekazania swojego imienia potomnym, a także w wyniku urazy, którą nosił przeciwko Euzebiuszowi, z powodu kłótni w Antiochii. Nie wierzę w to wszystko, jeśli chodzi o takiego człowieka. Powiem tylko jedną rzecz, która jest obecnie potwierdzona: nie zgadza się z nami w słowach, ale nie w czynach, ponieważ przyjmuje również tych, którzy otrzymali chrzest od arian” (Hieronimus Stridonensis, *Alterc.* 20; tłum. własne). W rozwinięciu dzieła Hieronim pisze, że chociaż biskup Cagliari izoluje Sycylię od reszty świata poprzez swoje nauczanie, to w ostateczności wyspa należy do Chrystusa, a nie do szatana (por. Hieronimus Stridonensis, *Alterc.* 15). Do tego zaś ostatniego należą wszyscy heretycy. W omawianym dziele Helladiusz rozmawia z „innym wyznawcą Kościoła” (por. Hieronimus Stridonensis, *Alterc.* 1), a zatem wniosek płynący z tego zdania jest prosty: lucyferianin należy do Owczarni Chrystusowej.

Inny sposób potraktowania herezji Ariusza i schizmy Lucyfera dowodzi, że Hieronim wyraźnie odróżnia jedną od drugiej. Schizmatycy mają kapłanów i biskupów, a heretycy ich nie mają (por. Hieronimus Stridonensis, *Alterc.* 9). To rozróżnienie dowodzi subtelnej świadomości teologicznej Mnicha z Betlejem. Ponieważ podobne kontrowersje występowały w następnych stuleciach naznaczonych wielkimi sporami teologicznymi, to przywołana w nich argumentacja autora *Altercatio* stała się dowodem wzrastającego autorytetu Hieronima (por. Canellis 2003, 99–108).

Zakończenie

Po Soborze Nicejskim bardzo szybko pojawiły się spory teologiczne spowodowane doktrynalnym zamieszaniem. Wyrazem polemiki

z arianizmem są poglądy lucyferian, które skupiały się na obronie ortodoksji Kościoła. Lucyfer z Cagliari wraz ze swoimi zwolennikami pragnął bronić prawowiernej wiary przed herezją Ariusza, a w rzeczywistości poszedł w drugą skrajność i przeciwstawił się kanonom Soboru Nicejskiego. Przeciwno takiemu porządkowi rzeczy wystąpił Hieronim. W dziele *Altercatio luciferiani et orthodoxi* zarzuca zwolennikom Lucyfera brak spójności i logiki w ich nauczaniu. Najważniejszym elementem polemiki prowadzonej przez Strydończyka jest odwołanie się do kanonów dyscyplinarnych Soboru Nicejskiego.

Disciplinary Canons (no. 8 and 19) of the Council of Nicaea in Jerome's Polemic against Luciferians in His Work *Altercatio luciferiani et orthodoxi*

Abstract: This article attempts to answer the question of how the provisions of the Council of Nicaea contributed to the polemic with the views proclaimed by the Luciferians. In order to examine this issue, it is necessary to conduct a historical and critical study discussing the disputes surrounding Arianism in the 4th century. The text analyses Lucifer's views in this regard and then presents Jerome's counterarguments. The Stridonian author focuses on demonstrating the errors of the Luciferians, and the most important argument of the Author of *Altercatio* is reference to the disciplinary canons of the Council of Nicaea.

Keywords: Jerome of Stridon, Council of Nicaea, Luciferians, Arianism, synod of Rimini (359)

Bibliografia

Źródła

- Acta Synodalia ann. 50–381*. 2006. Edited by Arkadiusz Baron and Henryk Pietras. Synody i kolekcje praw 1. Kraków: WAM.
- Athanasius Alexandrinus, *De synodis* (Athanasius Alexandrinus). 1957. "Opera omnia." In *Patrologiae cursus completes, series graeca*. Edited by Jacques-Paul Migne, 26:681A–794D. Paris: Migne.
- Baron, Arkadiusz, and Henryk Pietras, eds. 2001. *Nicea I, Konstantynopol I, Efez, Chalcedon, Konstantynopol II, Konstantynopol III, Nicea II (325–787)*. Vol. 1 of *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*. Kraków: WAM. (= DSP).
- Hieronymus Stridonensis, *Altercatio luciferiani et orthodoxi* (Jérôme). 2003. *Débat entre un Luciférien et un Orthodoxe*. Edited by Aline Canellis. Sources Chrétiennes 473. Paris: Cerf.

- Hilarius Pictaviensis, *Fragmenta historica* (Hilarius Pictaviensis). 1845. “Opera omnia.” In *Patrologiae cursus completus, series latina*, edited by Jacques-Paul Migne, 10:553–572. Paris: Migne.
- Socrates Scholasticus, *Historia ecclesiastica* (Socrates Scholasticus). 1864. “Historiae ecclesiasticae.” In *Patrologiae cursus completus, series graeca*, edited by Jacques-Paul Migne, 67:29A–872C. Paris: Migne.
- Sozomenus, *Historia ecclesiastica* (Sozomenus). 1864. “Historiae ecclesiasticae.” In *Patrologiae cursus completus, series graeca*, edited by Jacques-Paul Migne, 67:874A–1630D. Paris: Migne.
- Theodoretus, *Haeticarum fabularum liber Secundus* (Theodoretus). 1864. “Opera omnia.” In *Patrologiae cursus completus, series graeca*, edited by Jacques-Paul Migne, 83:381A–397C. Paris: Migne.
- Theodoretus, *Historia ecclesiastica* (Theodoretus). 1884. „Opera omnia.” In *Patrologiae cursus completus, series graeca*, edited by Jacques-Paul Migne, 82:881B–1280C. Paris: Migne.

Opracowania

- Ayres, Lewis. 2006. *Nicaea and its Legacy. An Approach to Fourth-Century Trinitarian Theology*. Oxford: Oxford University Press.
- Boularand, Ephrem. 1972. *L'hérésie d'Arius et la foi de Nicée*. Vol. 1–2. Paris: Letouzey et Ané.
- Canellis, Aline. 1997a. “Jérôme et l'Altercatio Luciferiani et Orthodoxi, ‘A nimia salsitate Sardorum.’” In *Augustine and his Opponents, Jerome, Other Latin Fathers after Nicaea, Orientalia, Index Patrum and Table of Contents*, edited by Elizabeth A. Livingstone, 289–94. Leuven: Brepols.
- Canellis, Aline. 1997b. “La composition du Dialogue contre les Lucifériens et du Dialogue contre les Pélagiens de saint Jérôme: A la recherche d'un canon de l'altercatio.” *Revue des Etudes Augustiniennes et Patristiques* 43:247–88.
- Canellis, Aline. 2001. “Saint Jérôme et les Ariens, Nouveaux éléments en vue de la datation de l'Altercatio Luciferiani et Orthodoxi.” In *Les Chrétiens face à leurs adversaires dans l'Occident latin du 4ème s.*, edited by Jean M. Poinssotte, 155–94. Actes des journées d'études du GRAC, 25 avril 1997 et 20 avril 2000. Rouen: Publications de l'Université de Rouen.
- Canellis, Aline. 2003. “La réception de l'Altercatio Luciferiani et Orthodoxi de Saint Jérôme au Moyen Age et au XVIème siècle.” In *Autour de Lactance...*, edited by Pierre Monat, 99–108. Besançon: Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité.
- Canellis, Aline. 2012. “Écrire contre l'Empereur... Le De Athanasio de Lucifer de Cagliari.” In *Écrire contre... quête d'identité, quête de pouvoir dans la littérature chrétienne des premiers siècles chrétiens*, edited by Françoise Vinel, 155–71. Strasbourg: Presses universitaires de Strasbourg.
- Degórski, Bazyl. 2001. “Sformułowanie wiary w Trójjedynego Boga w latach 360–380. Formuła dogmatyczna *μία οὐσία – τρεῖς ὑποστάσεις*.” *Vox Patrum* 40–41:227–35.

- Degórski, Bazyli. 2025. "Religia chrześcijańska i polityka cesarska pod rządami Konstantyna Wielkiego i Konstancjusza II." In *Kościół a Kościoły*, edited by Andrzej Napiórkowski, and Adam Sejbuk, 63–92. Kraków: Scriptum.
- Gliściński, Jan. 1992. *Współistotny Ojcu*. Łódź: Diecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.
- Hall, Stuart G. 1982. "Stephen of Rome and the one Baptism." In *Athanasius, Cappadocian Fathers, Chrysostom, Augustine and His Opponents, Oriental Texts*, edited by Elizabeth A. Livingstone, 796–98. Leuven: Brepols.
- Hefele, Joseph. 1907. *Histoire des conciles*. Vol. 1. Paris: Letouzey et Ané.
- Hess, Hamilton. 1958. *The Canons of the Council of Serdica*. London: Clarendon Press.
- Kelly, John N.D. 1975. *Jerome, his life, writings, and controversies*. London: Duckworth.
- Leroy-Molinghem, Alice. 1968. "La mort d'Arius." *Byzantion* 38:105–11.
- Meslin, Michel. 1967. *Les Ariens d'Occident 335–430*. Paris: Éditions du Seuil.
- Palanque, Jean R., Gustave Bardy, and Pierre De Labriolle. 1936. "De la paix constantinienne à la mort de Théodose." In vol. 3 of *Histoire de l'Église*, edited by Augustin Fliche and Victor Martin, 290–93. Paris: Bloud et Gay.